

تجزیه و ترکیب (۱)

آیات منتخب جزء سی ام

ویراست جدید

حمید محمدی

مماره کتابشناسی ملی : ۳۹۷۰۰۰۷ ۳۹۶۴۲۹۱

روزنامه

تجزیه و تحلیل متوسطه

نویسنده: حمید و تمام

ناشر : سنابل

تهیه و تنظیم : معاونت پژوهش

چاپ و صحافی : نگارش

نوبت چاپ : اول / پائیز ۹۴

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۵۱۰۰۰ ریال

تعداد صفحه و قطع : ۱۹۲ صفحه / وزیری

شاک : ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۸۵-۲۰-۱

آدرس: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - واحد ۱۰۸

تلفون : ۰۲۵-۳۲۱۴۴۸۵۳

فهرست مطالب

مقدمه ۷

حالات فعل مضارع

مضارع مرفوع ۱۹

مضارع منصوب ۲۶

مضارع مجزوم ۳۳

مرفوعات

فاعل ۳۹

نائب فاعل ۴۷

مبتدا و خبر (۱) ۵۳

مبتدا و خبر (۲) ۶۰

نواسخ

افعال ناقصه ۶۵

حروف مشبهة بالفعل ۷۲

لازم و متعدی ۸۱

منصوبات

۸۸.....	چند مفعولی ها
۹۴.....	افعال تعجب
۱۰۰.....	اشتغال
۱۰۶.....	مفعول مطلق
۱۱۳.....	مفعول له
۱۱۹.....	مفعول فيه
۱۲۵.....	استثنا
۱۳۲.....	حال
۱۳۹.....	تمییز
۱۴۶.....	منادی

مجزورات

۱۵۳.....	جار و مجرور
۱۶۱.....	مضاف الیه
۱۶۹.....	نعت
۱۷۶.....	عطف نسق (عطف به حروف)
۱۸۳.....	بدل و عطف بیان

بسم الله الرحمن الرحيم

عن جعفر بن محمد عن أبيه عليه السلام قال:

«مَا أَنْزَلَ اللَّهُ كِتَابًا وَلَا وَحْيًا إِلَّا بِالْعَرَبِيَّةِ»^۱

خداوند هیچ کتاب و پیغام آسمانی را فرو نفرستاد مگر به زبان عربی.

خدای را سپاس که بر جریدهٔ «ایرمان» عشق به خویش را رقم زد و بردل‌های بیمارمان اکسیر شفایاش را مرهم نهاد. طنین آوای دلکشش را در گه‌بش‌هایم هم‌ان پیچاند و نور کلامش را بر چشمان نامقدارمان تاباند و سخن گفتن به لسان تنزیلش را بر زبان مان راند.

و هم‌ورا سپاس که ما را رهنمون شد تا «قرآن» و «سنت» را با آدم باشیم و بر نگاهبانی «زبان» آن دو عازم. زبانی که در شرافتش همان بس، که آن را جامه قامت کلامش عز و جلال و پیمانه باده مستانه وحیش. و ما را سزا است که هر چه در بساط داریم در راه گسترش رزق کیمین معارف دینش نثار کنیم و صفحه جانمان را به گلوآژه‌های بی‌مثال قرآن صامت و ناطقش عطر آگین نماییم. این انجام نمی‌گیرد مگر با شناخت کامل لطائف و دقائق «زبان قرآن و سنت».

خدای را شکرگزاریم که توفیق مان بخشید تا مجلدی دیگر از مجموعه «زبان قرآن» را فراروی مشتاقان و ارادتمندان ساحت وحی بگشاییم تا مگر قدمی هر چند کوتاه، در راه ترویج فرهنگ پرفرغ قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام برداشته باشیم.

۱. ادامه روایت شریف به قرار ذیل است:

«فَكَانَ يَقَعُ فِي مَسَامِعِ الْأَنْبِيَاءِ بِاللُّسْنَةِ قَوْمِيهِمْ وَكَانَ يَقَعُ فِي مَسَامِعِ نَبِيِّنَا عليه السلام بِالْعَرَبِيَّةِ. فَإِذَا كَلَّمَ بِهِ قَوْمَهُمْ كَلَّمَهُمْ بِالْعَرَبِيَّةِ فَيَقَعُ فِي مَسَامِعِهِمْ بِلِسَانِهِمْ وَكَانَ أَحَدٌ لَا يُخَاطَبُ رَسُولُ اللَّهِ عليه السلام بِأَيِّ لِسَانٍ خَاطَبَهُ إِلَّا وَقَعَ فِي مَسَامِعِهِ بِالْعَرَبِيَّةِ، كُلُّ ذَلِكَ يُتَرَجَّمُ جِبْرِئِيلُ عليه السلام لَهُ وَعَنْهُ تَشْرِيفًا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ».

این نوشتار پنجمین دفتر از مجموعه آموزش «تجزیه و ترکیب» در حد دوره متوسطه است که در هفت دفتر تنظیم گردیده و در آنها کل جزء سی ام قرآن کریم به صورت ترتیبی (دفتر اول تا چهارم)، منتخب جزء سی ام به صورت موضوعی (دفتر پنجم) و قسمت‌هایی از نهج البلاغه، صحیفه و سایر متون روایی (دفتر ششم) و متون ادبی نظم و نثر قدیم و جدید (دفتر هفتم) با شیوه و طرحی نوین مورد تجزیه و ترکیب قرار گرفته است و همچون گذشته سعی وافر شده تا اصول حاکم بر کتاب درسی بر آن جاری گردد.

امید است - ان شاء الله - هر چه زودتر دیگر دفترهای آن نیز که با توسعه و ارتقای سطح کمی و کیفی مباحث و اتخاذ شیوه‌های جدید تحلیل ادبی همراه است در اختیار علاقه‌مندان و دانش‌پژوهان قرار گیرد.

اهمیت و ضرورت تجزیه و ترکیب

بدیهی است که تطبیق قواعد دستوری هر زبان، به خصوص اگر روی متن‌های اصیل صورت پذیرد، نقش بسیار مهمی در تثبیت آن قواعد در ذهن محصل خواهد داشت. این امر در مورد زبان عربی به دلیل ویژگی‌های خاص و گسترده نکات ادبی آن، ضرورت بیشتری پیدا می‌کند؛ چنان‌که پس از فراگیری مباحث صرف و نحو، لازم است آموخته‌های نظری محصل در این زمینه، به صورت جدی و منظم در قالب تطبیق قواعد دستوری باز یافت شود. در حقیقت، نگرشی دوباره اما کاربردی و عملی روی قواعد صرف و نحو صورت پذیرد. این کار موجب تسلط و سادگی بر آن قواعد و ملکه شدن آنها در ذهن می‌شود و بهترین راه برای مراجعه مجدد به خزینه معلومات و یادآوری و باره آنها است.

درس‌های تجزیه و ترکیب به منظور شکوفایی قدرت تحلیل و تمرین و نیز بازپروری آموخته‌های قبلی محصل در نظر گرفته شده است که به فعالیتی مستمر و فراگیر در زمینه تطبیق قواعد ادبی منتهی می‌شود؛ در حقیقت نقش تجزیه و ترکیب متون عربی، نقشی تکمیلی و عمیق است که همین روی در فرایند آموزش علوم عربی - به خصوص صرف و نحو - از اهمیت شایانی برخوردار است.

تعریف و بررسی روش‌های مختلف تجزیه و ترکیب

۱. تجزیه

۱-۱. معنای لغوی و اصطلاحی تجزیه

تجزیه در لغت به معنای جزء جزء کردن چیزی و اجزاء چیزی را از هم جدا کردن است و در اصطلاح، به جدا کردن کلمات یک جمله و تعیین نوع، ریشه و دیگر خصوصیات ساختاری هر کلمه گفته می‌شود؛ به عبارت دیگر، تجزیه بیان ویژگی‌های صرف کلمات عربی است. در عربی جدید به تجزیه، تحلیل صرفی یا الصرف گفته می‌شود.

۱-۲. اقسام روش های تجزیه

در تجزیه کلمه های عربی، روش های گوناگونی وجود دارد که از میان آنها دوروش ذیل رایج تر است:

۱-۲-۱. تجزیه جدولی: در این روش جداول مخصوصی طراحی شده و ویژگی ها و مشخصات صرفی کلمات در ستون های ویژه ای ذکر گردیده است. در این روش گاهی همه اقسام سه گانه کلمه (اسم، فعل و حرف) در یک جدول تجزیه می شوند و گاهی نیز برای هر یک از آنها جدول جداگانه ای در نظر گرفته شده که شیوه دوم از دقت و استحکام بیشتری برخوردار است.

۱-۲-۲. تجزیه غیر جدولی: در این روش، برخی ویژگی های صرفی کلمات، بر حسب ذوق و سلیقه تجزیه کننده، رسم بر در مقابل هر کلمه بیان شده است. معمولاً در این روش، تجزیه کننده خود ملزم به بیان امور ثابت و یکنواختی نمی داند.

۱-۳. روش کتاب حاضر به اینها:

با در نظر داشتن امتیازات تجزیه جدولی، در کتاب حاضر نیز همین روش دنبال شده است؛ با این تفاوت که چهار جدول، برای تجزیه کلمات طراحی گردیده است؛ زیرا علاوه بر تفاوت میان اقسام سه گانه کلمه، تفاوت آشکاری نیز میان اسم معرب و اسم مبني وجود دارد:

الف) جدول تجزیه فعل ها ب) جدول تجزیه اسم های معرب

ج) جدول تجزیه اسم های مبني د) جدول تجزیه حروف

توضیحاتی در مورد جدول های تجزیه

الف) جدول تجزیه فعل

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
فعل	نوع	صیغه	باب	ریشه	سالم (ناسالم (نوع)	لازم متعدی	معلوم مجهول	ترجمه
يَتَسَاءَلُونَ	مضارع	جمع مذکر غایب	تفاعُل	سأل	مهموز العین	متعدی	معلوم	از یکدیگر می پرسند

این جدول مشتمل بر نه ستون به شرح ذیل است:

ستون اول: خود فعل در آن آورده می شود.

ستون دوم: در آن به نوع فعل - از جهت زمان و ساخت - اشاره می شود.

ستون سوم: صیغه فعل مشخص می شود.

ستون چهارم: باب هر فعلی تعیین می گردد که معمولاً باب های ثلاثی مزید و رباعی با ذکر مصدر آنها و فعل های ثلاثی مجرد با ذکر صیغه اول ماضی و تعیین حرکت عین الفعل مضارع آنها، مورد اشاره قرار می گیرد؛ مانند: فَعَلَ.

ستون پنجم: به ریشه کلمه اشاره دارد. مراد از ریشه، حروف اصلی فعل است بدون اینکه در قالب خاصی مثل مصدر، صیغه اول ماضی و ... قرار گرفته باشد؛ لذا ریشه بدون هیچ گونه حرکتی روی حروفش خوانده می شود؛ مثلاً در مثال فوق «سأل» را باید بخوانیم: «سین، همزه، لام».

ستون ششم: سالم یا ناسالم بودن کلمات را بیان می کند و چنانکه می دانیم، در این خصوص میان دانشمندان علم صرف، اختلاف است.

روش مختار این است که کلمه یا سالم است یا ناسالم؛ کلمات ناسالم با ذکر نوع آنها آورده شده: مهموز، مضاعف و معتل (مثال، اجتناب و اتصاف یا یابی یا واوی) و لفیف مفروق یا مقرون).

ستون هفتم: لازم یا متعدی بودن فعل در آن مشخص شده است؛ ضمناً فعل هایی که متعدی به حرف جز هستند، لازم تلقی گردیده اند.

ستون هشتم: در آن معلوم یا مجهول بودن فعل بیان شده است.

ستون نهم: ترجمه فعل آورده شده است و با توجه به اینکه ابتدا به اعتبار ظاهر صیغه خود معنا یا زمان خاصی دارند ولی به اعتبار کاربرد خاص شان در آیه ممکن است زمان یا معنای آن تغییر کند، در اینجا سعی گردیده هر دو صورت معنایی آورده شود، به طوری که ابتدا از زمان ظاهری فعل - با توجه به ستون سوم - آورده می شود و اگر در آیه معنا یا زمان دیگری برای فعل وجود داشته باشد، آن را بین پرانتز گذاشته، دنبال ترجمه ظاهری می نویسیم.

ب) جدول تجزیه اسم های معرب

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
اسم معرب	ریشه	وزن	غیر مصدر نوع مصدر	جامد نوع مشتق	مفرد مثنی نوع جمع	مذکر نوع مونث	نکره نوع معرفه	ترجمه
العظیم	ع ظ م	الفعیل	غیر مصدر	صفت مشبیه	مفرد	مذکر	معرفه به ال	بزرگ

در این جدول نه ستون به شرح زیر وجود دارد:

ستون اول: خود اسم معرب در آن آورده شده است.

ستون دوم: به ریشه کلمه اشاره دارد.

ستون سوم: وزن کلمه بررسی شده است.

ستون چهارم: به مصدر یا غیر مصدر بودن آن اشاره دارد.

ستون پنجم: جامد یا مشتق بودن اسم را مشخص کرده است. مقصود از مشتق معنای اصطلاحی آن

است که به کلمات هشت‌گانه زیر گفته می‌شود:

اسم فاعل: اسم مفعول، صفت مشبیه، اسم تفضیل، صیغه مبالغه، اسم مکان، اسم زمان و اسم آلت؛ بر هر کلمه‌ای که جزء یکی از این هشت دسته نباشد جامد اطلاق می‌شود.

در مقابل آن مشتق لغوی است و آن کلمه‌ای است که دارای اصل بوده، از کلمه دیگر گرفته شده باشد؛ اعم از اینکه مشتق اصطلاحی باشد یا نباشد؛ مانند: عَالِمٌ، عَلِمَ، اِسْتَعْلَمَ، تَعَلَّمَ، که همگی از اصل عِلْم گرفته شده‌اند. در مقابل این مشتق جامد لغوی قرار دارد و آن کلمه‌ای است که از کلمه دیگر گرفته نشده باشد؛ یعنی حروف آن، از همان ابتدا از رُوس الفبا اخذ شده باشد؛ مانند: شَجَر (درخت)، نَضْر (یاری کردن).

ستون ششم: در آن به مفرد، مثنی یا جمع بودن کلمات اشاره شده و نوع جمع نیز تعیین گردیده است: جمع مؤنث و مذکر سالم و جمع مکسر.

ستون هفتم: در آن مذکر یا مؤنث بودن اسم معرب و برخی از اسامی ثابت معین شده است.

ستون هشتم: اشاره دارد به نکره یا معرفه بودن کلمه و در ضمن آن به نرفته کلمات نیز تعیین گردیده است.

ستون نهم: در آن ترجمه اسم‌های معرب بیان شده و سعی گردیده این ترجمه به گونه‌ای باشد که معنای لغوی و معنای خاص کلمه در آیه را بیان کند.

لازم به ذکر است که از میان برخی ویژگی‌های اسم‌های معرب مثل منصرف و غیر منصرف بودن و... به جهت قلت استعمال، اهمیت کم و نیز رعایت اختصار در جدول، اجتناب شده است.

(ج) جدول تجزیه اسم‌های مبنی

۱	۲	۳	۴	۵
اسم مبنی	نوع	صیغه	علامت بناء	ترجمه
ما (در عَم)	اسم استفهام	-	مبنی بر سکون	چه چیزی؟

در این جدول پنج ستون به شرح ذیل وجود دارد:

ستون اول: اسم مبنی.

ستون دوم: به نوع آن اسم اشاره دارد و با توجه به اینکه تعداد اسم های مبنی محدود است، مشخصات کلی آنها بیان شده؛ مثلاً در ضمائر، متصل و منفصل بودن آنها و نیز رفعی، نصبی یا جزی بودن شان مشخص گردیده و در اسم های موصول به مشترک و خاص بودن آنها اشاره شده است.

ستون سوم: به صیغه و شخص اسم های مبنی، اشاره شده است و هرگاه کلمه ای بر هیچ شخصی دلالت نکند، رستون صیغه، تیره کوچک (-) گذاشته شده است.

ستون چهارم: رآن علامت بناء معین شده است. اگر کلمه ای دارای علامت بناء اصلی و عارضی باشد، به علامت بناء اصلی آن اشاره شده است.

ستون پنجم: ترجمه کلمه بیان شده است.

(د) جدول تجزیه حروف

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
حرف	نام	عامل یا غیرعامل	نوع عمل	مختص یا مشترک	علامت بناء	ترجمه
پ	حرف جر	عامل	جزی	مختص با اسم	مبنی بر کسر	به، با

این جدول مشتمل بر هفت ستون به شرح زیر است:

ستون اول: حروف.

ستون دوم: نام حروف را شامل است.

ستون سوم: به عامل یا غیرعامل بودن حرف اشاره شده است.

ستون چهارم: در صورت عامل بودن حرف، نوع عمل آن تعیین شده است.

ستون پنجم: اختصاص یا اشتراک حرف معین شده است؛ در صورتی که حرفی مختص به اسم یا فعل باشد با کلمه مختص و در صورتی که مشترک میان اسم و فعل باشد، با کلمه مشترک از آن یاد شده است.

ستون ششم: با توجه به مبنی بودن کلیه حروف، علامت بناء آنها تعیین شده است.

ستون هفتم: ترجمه حروف در آن ذکر شده است.

۲. ترکیب

۲-۱. معنای لغوی و اصطلاحی ترکیب

ترکیب در لغت به معنای «به هم پیوسته کردن و در آمیختن چیزی با چیز دیگر» است و در اصطلاح عبارت است از تعیین نقش کلمات در جمله و تبیین نوع و کیفیت اعراب و بناء هر کلمه و جمله؛ به عبارت دیگر، ترکیب بیانگر ویژگی‌های نحوی کلمه‌ها و جمله‌های عربی است. در عربی جدید به ترکیب کلمه‌ها، جمله‌ها، اعراب یا تحلیل نحوی گفته می‌شود.

۲-۲. اقسام و روش‌های ترکیب

برای ترکیب کلمه‌ها و جمله‌های عربی، روش‌های گوناگونی وجود دارد که رایج‌ترین آنها عبارت است از:

۱. ترکیب موضوعی و غیر موضوعی
۲. ترکیب جدولی و غیر جدولی (تشریحی)
۳. ترکیب یک وجهی و چند وجهی (وجوهی)

در ذیل به توضیحی کوتاه درباره هر یک از روش‌های مذکور می‌پردازیم:

۱-۲-۱. ترکیب موضوعی و غیر موضوعی

الف) ترکیب موضوعی

در این روش جمله‌های کوتاهی انتخاب می‌شود که شاهد شاخص آنها یک یا دو عنوان از موضوعات اصلی علم نحو است؛ مثلاً ابتدا ده آیه و روایت کوتاه، که اقسام مبتدا و خبر یا اقسام پنج‌گانه مفعول موضوع اصلی آنها است، انتخاب و بعد نسبت به ترکیب آنها اقدام می‌شود.

در این روش با تمرکزی که روی موضوعات نحوی حاصل می‌گردد، دانش پژوه می‌تواند با ترکیب حدود پنجاه قطعه کوتاه از آیات و روایات، مروری کوتاه و جامع بر اکثر مباحث علم نحو داشته باشد. دفتر پنجم این مجموعه به ترکیب موضوعی آیات منتخب جزء سی‌ام و نیز مجلد چهارم دوره متوسطه به ترکیب موضوعی آیات و روایات منتخب (به زبان عربی) می‌پردازد.

ب) ترکیب غیر موضوعی

جملات کوتاه یا بلندی از آیات، روایات و سایر متون بدون توجه به موضوع نحوی خاصی، گزینش شده، مورد ترکیب قرار می گیرد.

۲-۲-۲. ترکیب جدولی و غیر جدولی (تشریحی)

الف) ترکیب جدولی: در این روش یک سوره یا یک متن بلند انتخاب می شود و اسم های مرفوع، منصوب و مجرور آن در قالب جدول های مخصوصی ترکیب می گردد که در آن جداول به دلیل مرفوع یا منصوب یا مجرور بودن و نیز نوع اعراب (ظاهری، تقدیری و محلی) آنها اشاره شده و علامت اعراب نیز مشخص گردیده است. در کنار آن، جدول هایی نیز جهت ترکیب فعل های مضارع داده می شود که در آن جداول علاوه بر تعیین نوع مضارع (مرفوع، منصوب و مجزوم) به عامل (رفع، نصب و جزم) اشاره شده و سپس نوع اعراب (لفظی، تقدیری و محلی) و نیز علامت اعراب مشخص گردیده است.

ب) ترکیب غیر جدولی (تشریحی): در این نوع ترکیب روش های متعددی وجود دارد که گاهی در زیر کلمات به نقش نحوی و علامت اعراب آنها اشاره می شود و گاهی در ابتدا، کلمات یک جمله، جدا جدا نوشته و سپس مشخصات نحوی هر کلمه در مقابل آن به صورت دقیق و کامل بیان می شود.

در ترکیب اسم ها، ابتدا به موضع اعراب (فاعل، نائب فاعل، متدا، خبر، مفعول به و...) و سپس به اعراب و نوع آن (رفع، نصب و جزم؛ لفظی، تقدیری و محلی) و در صورت مبنی نبودن کلمه - به علامت اعراب اشاره می شود؛ مانند: «الحَقُّ»، «مُوسَى» و... در جمله های:

▪ جَاءَ الْحَقُّ: فاعل، ظاهراً مرفوع، علامت رفع ضمه ظاهری.

▪ جَاءَ مُوسَى: فاعل، تقدیراً مرفوع، علامت رفع آن ضمه مقدر.

▪ جَاءَ هَذَا: فاعل، محلاً مرفوع.

و در ترکیب فعل های معرب (مضارع) ابتدا به اعراب و نوع آن (رفع، نصب و جزم؛ ظاهری، تقدیری و محلی) و سپس به عامل (رفع، نصب و جزم) و بعد از آن به علامت اعراب - در صورت مبنی نبودن - اشاره می شود. مانند:

▪ يَنْصُرُونَ: فعل مضارع، ظاهراً مرفوع به عامل معنوی، علامت رفع ثبوت نون.

■ **أَنْ يَنْصُرُوا:** فعل مضارع، ظاهراً منصوب به «أَنْ»، علامت نصب آن حذف نون.

■ **أَنْ يَخْشَى:** فعل مضارع، تقدیراً منصوب، علامت نصب آن فتحه مقدر.

و در ترکیب فعل‌های مبنی، فقط به علامت بناء آنها اشاره می‌شود و در صورتی که خود فعل دارای محلی از اعراب باشد، پس از اشاره به محل اعراب، عامل آن نیز ذکر می‌گردد؛ مانند:

■ **مَنْ اجْتَهَدَ نَجَحَ:** «اجْتَهَدَ» فعل ماضی (شرط)، مبنی بر فتح، محلاً مجزوم به «مَنْ» شرطیه.

در ترکیب تشریحی گاهی اعراب جمله‌ها در خلال ترکیب مفردات، گفته می‌شود و گاهی در پایان هر قسمت، جمله‌ها دسته‌بندی شده، نوع، اسم و محل اعراب آنها ذکر می‌گردد.

۲-۲-۳. ترکیب یک وجه، چند وجهی (وجهی)

الف) ترکیب یک وجهی: بری کلمه ذره یک موضع و وجه اعراب ذکر می‌گردد و از بیان احتمالات دیگر خودداری می‌شود.

ب) ترکیب چند وجهی (وجهی): احتمالات انتخاب اعرابی یک کلمه مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ مثلاً در ترکیب کلمه «کتاباً» در آیه ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا﴾ (سوره نبا/ آیه ۲۹) گفته می‌شود:

۱. کتاباً؛ مفعول مطلق برای «أَحْصَيْنَاهُ» و منصوب به فتحه

۲. کتاباً؛ صفت مفعول مطلق مخدوف و منصوب به فتحه که آیه در اصل بوده:

أَحْصَيْنَاهُ إِخْصَاءً كِتَابًا.

۳. کتاباً: حال برای ضمیر «ه» در «أَحْصَيْنَاهُ» و منصوب به فتحه است.

در دو ترکیب اخیر، کتاب به معنای مکتوب (نوشته شده) است؛ اما در ترکیب اول، به معنای مصدري (نوشتن) است.

ویژگی‌های دفتر پنجم

پیش از بیان ویژگی‌های دفتر پنجم شایان ذکر است که فرایند یاددهی - یادگیری، دارای سه ضلع اساسی: فراده (معلم)، فراگیر (شاگرد) و ابزار آموزشی (کتاب، نرم افزار و...) است. کارکرد هر یک از این اضلاع، بسیار مهم و حائز اهمیت است.

در روش سنتی آموزش، معلم، محور و ارائه دهنده اطلاعات، و فراگیر، شنونده و حفظ‌کننده مطالب است؛ به عبارت دیگر انتقال اطلاعات به صورت کاملاً یک سویه در جریان است؛ در حالی که در رویکرد نوین آموزش، معلم، «هدایت‌گر و تسهیل‌کننده جریان یادگیری» است و فراگیر، در فعالیت‌های کلاسی، «فعال» است.

«آموزش، فقط دادن یک سلسله اطلاعات به افراد نیست؛ بلکه نیازمند فعالیت افراد و تعامل متقابل بین آنان و همچنین هدایت فراگیران در عرصه آموزش دهنده، به انجام فعالیت یادگیری مناسب و در کل، تسهیل فرایند یادگیری است.»^۱

در رویکرد نوین، آموزش در بستر «پژوهش» تکمیل می‌شود؛ زیرا اساساً یادگیری، دارای ماهیتی علمی و پژوهشی است.

برخی از کتاب‌های «تجزیه و ترکیب» به جای «اجرائی کردن قواعد نحوی» به شرح و تفصیل این قواعد پرداخته‌اند، در این کتاب سعی شده است تحت عنوان «کلید واژه» علاوه بر «ارجاع» توضیحات و قیود آنها به جایگاه اصلی شان (کتاب نحوی) فراگیر را وادار به «مراجعه» و «مرور» مطالب خوانده شده کند. «کلید واژه»، عناوین مهم صرفی و نحوی آیه مورد بحث‌اند که قبل از شروع هر درسی، باید توسط فراگیر مطالعه و یادداشت برداری شوند تا آمادگی مقدماتی جهت ورود به درس فراهم آید.

۱. دیوید مریل، نظریه پرداز معروف رشته تکنولوژی آموزشی، دانشگاه یوتا آمریکا.

این بخش، در واقع به نوعی «پیش مطالعه اجباری» هر درس است و یکی از نوآوری های مهم این کتاب به شمار می رود.

اکثر کتب «تجزیه و ترکیب» به بررسی «کلمه به کلمه» و «جزء به جزء» کلمات و جملات آیه مورد بحث پرداخته اند چنانچه دفتر نخست و چهارم در مجموع بر همین شیوه تنظیم گردیده است. اما سعی گردیده دفتر پنجم حدود نیمی از جداول تجزیه و همچنین نیمی از بخش ترکیب، خالی و فراگیر، عهده دار پاسخ گویی به آنها باشد. در این نوآوری، کتاب، نقش یک متکلم بی روح را بازی نمی کند؛ بلکه در تعامل با فراگیر است و گوشه ای از کار را بر عهده وی قرار می دهد؛ به همین دلیل، بخش مستقلی تحت عنوان «پیش و تمرین» وجود ندارد و استاد، در جلسه بعدی هر درس، کیفیت تکمیل و پر شدن این بخش را بررسی و نظارت می کنند.

از دیگر ویژگی های دفتر پنجم، آموزش «پژوهش محور» تجزیه و ترکیب است. در بخش های مختلف کتاب، تحت عنوان «پژوهش»، سؤالات مطرح شده و جهت سهولت دسترسی به پاسخ آن، آدرس منبع یا منابع مورد نظر در ذیل آن آمده است. «کتابم کامل»^۱ با آشنایی فراگیر با آنها می شود که ضرورت آن بر کسی پوشیده نیست. همچنین ارجاع به کتب رایج، اعم از متقدمان و معاصران، خود موجب «ارزیابی» و «مقایسه» فراگیر از این کتب می شود؛ مقایسه ای در نوع طرح مباحث، کیفیت ورود و خروج به آنها و در مجموع، انطباق آنها با استانداردهای آموزشی.

برای فراگیرانی که تمایل به تحقیقاتی عمیق تر از سطح تعریف شده «پایان مبادی العربیه جلد ۲ یا الهدایة فی النحو» دارند، بخش «پژوهش های تکمیلی» گنجانده شده است.^۲

در غالب کتب «تجزیه و ترکیب» اکثر محتوای لازم برای انتقال به فراگیر، در بخشی تحت عنوان «متن» متمرکز است؛ اما در این کتاب، محتوای آموزشی لازم، از کلیدواژه ها شروع و طی فرایندی

۱. این هدف، ما را بر آن داشت که از قواعد حرفه ای ویراستاری، اعراض کنیم.

۲. جهت ترویج فرهنگ استفاده از «نرم افزارهای علوم اسلامی»، غالب منابع بخش ترکیب، قابل جستجو در «جامع التفاسیر» مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور می باشد.

برنامه ریزی شده، با «پژوهش‌های تکمیلی» کامل می‌شود. گاهی به مقتضای حال فراگیر، مطلبی علمی، طی چند مرحله و گام به گام تکمیل می‌شود؛ مانند بحث جار و مجرور اصلی و زائد.

به خلاف غالب کتب «ادبیات عرب» که در آنها بحث مهم و حیاتی «کیفیت استفاده از لغت نامه‌ها و معاجم لغوی» مورد بی‌مهری قرار گرفته است، سعی شده، جایگاه این معاجم و همچنین روش‌های مختلف آنها در ارائه مطالب، بررسی شود.

در پایان از کسانی که ما را در به ثمر رسیدن این کتاب یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی می‌نماییم و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متان خواهیم.

والحمد لله أولاً و آخراً

۲۷ رمضان المبارک ۱۴۳۲

حمید محمّدی